

БІДНІСТЬ І НЕРІВНІСТЬ ЯК ЗАГРОЗА РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКИХ МОЖЛИВОСТЕЙ

Можливості людського розвитку в світі на сьогоднішній день залишаються нерівними. У переважній більшості країн світу і в усіх країнах, що розвиваються, негативний вплив на розвиток людських можливостей і на розвиток країни в цілому справляють бідність і нерівність. Важливим аспектом дослідження є також несправедливість нерівності людських можливостей, яка заснована на соціально-економічній нерівності, а також на таких умовах, як стать, громадянство, етнічна приналежність, які людина майже не в змозі коректувати. Найгіршим є те, що бідність і нерівність трансформуються в низький рівень розвитку людських можливостей і людського потенціалу, а це, в свою чергу, знов відтворює бідність і соціально-економічну нерівність. Таким чином створюється зачароване коло, яке дуже важко розірвати.

У 1995 році в Копенгагені відбувся Світовий саміт з соціального розвитку. Держави-учасниці взяли на себе зобов'язання сприяти зменшенню нерівності і бідності. Ці ж самі завдання були зазначені і в Декларації Тисячоліття ООН. В наукових колах це питання також набуває актуальності особливо після того, як стало зрозумілим, що економічне зростання далеко не завжди приводить до автоматичного вирішення проблем бідності, нерівності і розвитку [1, с.129]. В Україні тема бідності і нерівності розглядається переважно економістами. Вона розглядалась не окремо, а лише в контексті інших проблем як, наприклад, у працях О.Г.Білоруса, Ю.М.Пахомова, В.А.Зленка, Д.Г.Лук'яненка, Б.В.Губського, А.Філіпченка [3; 4]. Доповідь Програми Розвитку ООН за 2005 «Міжнародне співробітництво на роздоріжжі: допомога, торгівля і безпека в нерівному світі», так само як і доповідь Світового Банку за 2006 рік «Соціальна справедливість і розвиток» майже цілком присвячені питанню про нерівність всередині країн і на міжкраїновому рівні і тим проблемам, які вона викликає. З огляду на це джерельною базою статті є документи міжнародних організацій, таких як ООН і МБРР.

Останнім часом поняття бідності і нерівності набувають багатомірності. Внаслідок спеціальних досліджень Світового Банку «Голоси бідних» і «Доповіді про світовий розвиток, 2000/2001. Наступ на бідність» було поширено концепцію бідності. Крім ознак безпосередньої нестачі засобів існування, до неї були включені наступні компоненти: ризик, уразливість, недостатня самостійність, безправність, відсутність самоповаги. Нерівність також не слід обмежувати лише економічним аспектом, хоча він є найголовнішим. Існує так званий соціальний вимір нерівності. Під ним якраз і розуміють нерівність людських можливостей, про які йдеться в статті. Найголовнішими з людських можливостей є можливість прожити довге і здорове життя, отримати належну освіту, мати доступ до ресурсів, необхідних для забезпечення достойного рівня життя, і можливість реалізувати свій потенціал. Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі методів статистичної обробки даних і порівняльного аналізу визначити стан і перспективи людських можливостей в світі і на основі системного аналізу виявити, яким чином нерівність людських можливостей залежить від бідності і економічної нерівності і навпаки.

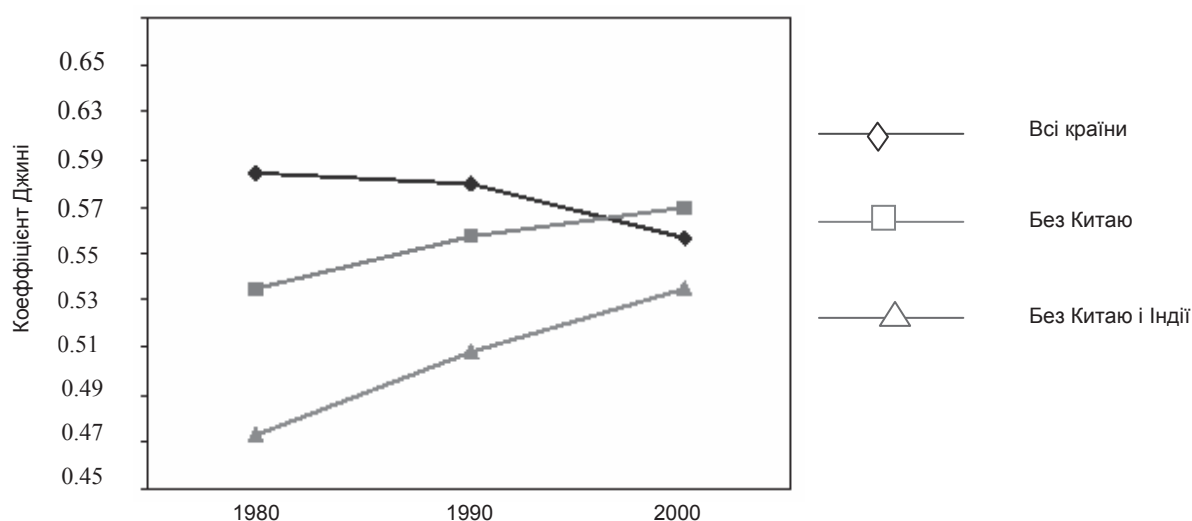
Соціально-економічна нерівність неминує призводить до нерівності життєвих можливостей людей і можливостей розвитку зокрема. Великі відмінності життєвих можливостей, які засновані на багатстві, регіоні проживання, статі і етнічній приналежності, є несправедливими за своєю природою, негативно впливають на розвиток людини і країни в цілому. В сучасному світі найважливішими обставинами, які визначають можливості людини жити здоровим і продуктивним життям є, по-перше, країна, в якій вона народилася, і, по-друге, соціально-економічне становище її сім'ї. На початку XX століття відмінності між країнами були відносно незначними, але наприкінці XX століття саме вони стали основним визначним фактором сукупної нерівності. Якщо в світі в цілому протягом останніх 20 років спостерігається невелике покращення в сфері розподілу доходів, то при більш детальному аналізі ситуація виглядає не так позитивно. По-перше, зменшення сукупного рівня нерівності у світі відбулося в значній мірі завдяки швидкому економічному зростанню Китаю і Індії. Причому і в цих країнах зменшення кількості населення, що проживає в абсолютній бідності відбулося за рахунок зменшення доходу представників середнього класу [5]. По-друге, розрив у рівнях доходу між багатими і бідними країнами збільшився за останні десятиліття, а частка доходу, який отримують 10% найбагатшого населення світу, зросла з 51,6 до 53,4%.

Всередині країн нерівність умов людського розвитку існує між багатими і бідними, чоловіками і жінками, міським і сільським населенням, між мешканцями різних регіонів і між представниками різних етнічних груп. Ці види нерівності діють не поодиноці. Вони накладаються і створюють систему взаємовпливаючих і взаємопосилюючих умов, які впливають на розвиток людини з перших днів її життя. Взаємозалежність і постійність різних аспектів нерівності призводять до того, що у деяких груп населення незмінно виявляється менше можливостей – економічних, соціальних і політичних, – ніж у їх співвітчизників. Навіть в умовах розвиненої демократії люди, як правило, обмежені в своїх

можливостях, в забезпеченні своїх свобод і в захисті своїх прав, якщо вони бідні, хворі, не мають освіти. Така нерівність можливостей порушує принцип справедливості, тим більше, що люди в цій ситуації мало що можуть коригувати. Це узгоджується із багатьма концепціями політичної філософії і принципами міжнародної системи прав людини.

Тут треба зауважити на тому, що не всяка нерівність є несправедливою. Нерівність доходів є неминучим результатом функціонування ринкової економіки, хоча і в цьому випадку постає питання про прийнятний рівень нерівності [6, с.230]. В будь-якому випадку навіть при наявності реальної рівності можливостей завжди слід очікувати різниці в результатах – через різницю у перевагах, докладених зусиллях, здібностях, удачі. В той же час навряд чи можна назвати справедливим те, що умови розвитку людини залежать від факторів, на які людина не в змозі впливати: успадкованого багатства і соціального становища, громадянства, етнічної приналежності, статі і т. ін. У зв'язку з цим доцільним є розділяти “конструктивну” нерівність, яка сприяє ініціативності, винахідливості, перенесенню ресурсів туди, де вони будуть найбільш ефективно використані, і “деструктивну”, яка викликає заздрість і суспільно непродуктивний розподіл.

Зміна рівня нерівності доходів в світі (на основі коефіцієнта Джині^{*}) [5, р.49]

Таким чином, з точки зору соціальної справедливості розподіл можливостей важливіший за розподіл результатів. Але можливості, які становлять собою скоріше щось потенційне, ніж актуалізоване, складніше спостерігати і вимірювати, ніж результати. Нерівність можливостей важко піддається безпосередньому кількісному вимірюванню. Але якщо, як було зазначено вище, прийняти за основні такі можливості розвитку людини, як можливість прожити довге і здорове життя, можливість отримати бажаний рівень освіти, реалізувати свої здібності і мати доход, достатній для достойного життя, то стан справ у цій сфері можна дослідити за допомогою офіційних міжнародних зведених статистичних довідників, таких як Доповідь про людський розвиток програми розвитку ООН і Доповідь про світовий розвиток Світового Банку.

Не існує більш впливового і більш тривожного індикатора втрачених людських можливостей, ніж дитяча смертність. Різниця між країнами і верствами суспільства всередині країни виявляються вже з шансів дитини на життя (див. табл. 1)

Таблиця 1

Кількість дітей, що не доживають до 5 років (на 1000 народжених, 2003 р.) [7, р.250-253]

Сьєрра-Леоне	284	Перу	34
Нігер	262	Таїланд	26
Ангола	260	Російська Федерація	21
Кампучія	140	Україна	20
Таджикистан	118	Куба	8
Туркменістан	102	США	8
Індія	87	Японія	4
Казахстан	73	Данія	4
Китай	37	Сінгапур	3

^{*} Коефіцієнт Джині – агрегований кількісний показник ступеня нерівності доходів. Змінюється від 0 (абсолютна рівність) до 1 (абсолютна нерівність).

Бразилія	35	Швеція	3
Країни, що розвиваються			88
Найменш розвинуті країни			156
Країни ЦВЕ і СНГ			24
Країни ОЕСР			13

Серед жертв дитячої смертності переважають діти бідних батьків з бідних країн (див. табл. 2). Понад 10 мільйонів дітей щороку не доживають до свого п'ятого дня народження. Частка Африки південніше Сахари в дитячій смертності зростає. На цей регіон приходить 20% народжень і 44% дитячих смертей [7, p.24]. В переважній більшості випадків цих смертей можна було б уникнути за рахунок простих, дешевих засобів. Хвороби, від яких давно існують порівнянно дешеві вакцини, такі як кір, дифтерія, столбняк, забирають життя 2-3 мільйонів дітей. Кожні дві хвилини чотири особи вмирають від малярії, три з них – діти. Порівняльні дані між країнами вказують на те, що рівень дитячої смертності серед 20% найбіднішого населення знижується вдвічі повільніше, ніж у середньому по країні [7, p.61].

Таблиця 2

Кількість дітей, що не доживають до 5 років (на 1000 народжених) [7, p.244-245]

Країна	Рік дослідження	20% найбідніших	20% набагатших	Країна	Рік дослідження	20% найбідніших	20% набагатших
Малаві	2000	230,8	149,0	Бразилія	1996	98,9	33,3
Замбія	2001	191,7	92,4	Індія	1998	141,3	45,5
Мозамбік	1997	277,5	144,6	Індонезія	1997	109,0	29,2
Гана	1998	138,8	52,2	Казахстан	1999	81,9	44,8
Болівія	1998	146,5	32,0	Туреччина	1998	85,0	32,6

Із вищесказаного стає зрозумілим, що різниця у показнику дитячої смертності між багатими і бідними дітьми збільшується. В багатьох регіонах світу залишаються істотні різниці в залежності від статі. В деяких місцях Східної і Південної Азії, зокрема в деяких сільських районах Китаю і на Північному Сході Індії, від цього також залежить виживання дітей. В цих місцевостях кількість немовлят чоловічої статі істотно вище жіночої. Це стає наслідком абортів у залежності від статі майбутньої дитини, а також наслідком неоднакового догляду за дітьми. Наприклад, в Індії рівень смертності серед дівчаток від 1 до 5 років на 50% вищий, ніж хлопчиків цього ж віку [7, p.61].

Ті діти, які виживають в бідних країнах, підлягають набагато більшому ризику того, що вони будуть важко хворіти через недостатнє харчування і відсутність належних санітарних умов, ніж їхні ровесники в розвинутих країнах. Якщо хтось з них вступить до школи, то ці навчальні заклади будуть істотно гіршими за ті, що відвідують діти розвинених країн Європи або Північної Америки. Приймаючи до уваги прямі і непрямі витрати на освіту, а також низьку якість шкільної освіти, багато з дітей кидають навчання. Середньостатистичний мешканець Африки південніше Сахари, який народився в період між 1975 і 1979 роками, провчився в школі всього 5,4 роки. У Східній Азії цей показник складає 6,3 роки, в країнах ОЕСР він сягає 13,4 роки [8, p.6].

Таблиця 3

Рівень писемності серед дорослого населення [7, p.261]

Групи країн	Рівень писемності серед дорослого населення	
	1990	2003
Країни, що розвиваються	67,0	76,6
Найменш розвинуті країни	44,2	54,2
Арабські країни	50,8	64,1
Країни Східної Азії і Азіатсько-Тихоокеанського Регіону	79,7	90,4
Країни Латинської Америки і Карибського басейну	85,1	89,6
Країни Східної Азії	47,7	58,9
Країни Африки південніше Сахари	51,1	61,3
Країни Центральної та Східної Європи і СНД	98,7	99,2

Різниця в рівні освіти між бідними і багатими країнами впливають на збереження нерівності в глобальному масштабі. Результати досліджень вказують на те, що державні інвестиції в людський капітал зменшують бідність і нерівність. Так, у Республіці Корея і в Тайвані державна підтримка була найголовнішим фактором підготовки високоосвіченої робочої сили. Поширення можливостей доступу до освіти сприяло підготовці великої кількості фахівців, необхідних для швидкого розвитку національної економіки. Це лише один з прикладів того, як зменшення нерівності в доступі до

* Прямі витрати на освіту – поточні витрати сім'ї на освіту дитини, до яких входять платня за освіту, витрати на підручники, одяг, проїзд і т.ін. Непрямі, або альтернативні, витрати – доход, який могла б мати сім'я, якщо б використовувала робочу силу дитини в господарстві або відіславши його на заробітки.

основних соціальних послуг, перш за все, до освіти, сприяє зменшенню бідності й економічної нерівності. Країни, які через низькі доходи на душу населення або з інших причин не можуть дозволити собі інвестувати в розвиток людського потенціалу, потрапляють до так званого “зачарованого кола”, коли низькі витрати на розвиток людського потенціалу гальмують збільшення продуктивності праці і мінімізують можливість збільшення доходів, а це, в свою чергу, призводить до обмеження можливостей інвестування в розвиток людського потенціалу.

Бідні люди, які до того ж народились у країнах, що розвиваються, також потрапляють у систему «зачарованих кіл», які взаємно накладаються і посилюють одне одного. Одне з таких кіл пов’язує недостатнє харчування і погане здоров’я в дитинстві з неможливістю в дорослому віці плідно працювати і, в свою чергу, забезпечити собі і своїм дітям належне харчування і охорону їхнього здоров’я. У дітей із сімей з низьким рівнем матеріального добробуту немає таких можливостей отримання якісної освіти, які мають діти із багатих сімей. Таким чином, коли такі бідні діти стануть дорослими, вони не зможуть розраховувати на високі заробітки. А оскільки бідні мають менше можливостей впливати на політичні процеси, вони, як і їхні батьки, не зможуть в достатній мірі вплинути на прийняття рішень про збільшення державних коштів, які виділяються на покращення шкіл, в яких навчатимуться їхні діти, і на державне фінансування вищої і середньої освіти для своїх дітей. Знов повториться цикл нереалізованих можливостей.

В державному масштабі такі проблеми, як високий рівень народжуваності, який має місце в найменш розвинених країнах викликаний, поміж іншим, використанням дитячої праці при низьких витратах на дитину. Але в той же час наявність на ринку праці великої кількості дітей, які працюють за невелику платню, зменшує рівень заробітної плати для дорослих, що приводить до зменшення доходу родини, і, як наслідок, до підвищення народжуваності. Таким чином бідність і нерівність набувають сталого характеру і передаються із покоління в покоління. Також існує поняття успадкування сімейного статусу, яке здійснюється через інститут приватної власності, привілеї, громадянство, суспільні зв’язки, етнічну чи расову дискримінацію.

Крім того, усталені міжгрупові різниці можуть трансформуватися в різні типи поведінки, прагнень і переваг, які закріплюють нерівність. Іншими словами, бідність стає звичним способом життя для маргіналізованих або пригнічених соціальних груп. Встановлено, що дискримінація і соціальне стереотипування – механізми відтворення нерівності – знижують самоповагу, старання і результативність праці людей, які належать до дискримінованих груп. Це дозволяє їм пристосуватися до умов матеріальної недостатності, зменшує їх індивідуальний потенціал зростання і спроможність робити внесок у розвиток економіки країни.

Шанси на повну реалізацію свого людського потенціалу у дітей нерівні – через причини, які ніяк від них не залежать: громадянство, расова приналежність, дохід і рівень освіти їх батьків, стать. Тут на думку приходять слова А. Де Сент-Екзюпері: “Страшною є не злиденність сама по собі. В багатьох країнах люди звикають до життя в злиднях, і вони складають там невід’ємний спосіб життя. Страшним є те, що в злиднях народжуються і виростають діти, і в кожному з них, не маючи можливості через ці злидні розкритися, вмирає Моцарт”. Нерівність життєвих шансів у дітей з різним громадянством, статтю, соціальною приналежністю є несправедливою. Крім того, результатом такої нерівності можливостей є невикористаний людський потенціал і, відповідно, втрачені можливості для розвитку. Такі наслідки нерівності в розподіленні можливостей тим більш негативно впливають на процес розвитку, що економічна, політична і соціальна нерівність має властивість до самовідтворення, переходячи із покоління в покоління.

Питання про нерівний розподіл людських можливостей в Україні, які стали результатом високих рівнів бідності і нерівності в країні, не розглядався самостійно і, що є найбільш прикритим, не піднімався з боку політичних лідерів і громадської думки. Більше того, державна політика навіть у такій важливій для розвитку людського потенціалу сфері, як освіта, не зовсім узгоджується з метою зменшення бідності і нерівності. Наприклад, в Україні на протязі останніх років відбувається скорочення бюджетних місць у державних вищих навчальних закладах і технікумах з одночасним збільшенням частки студентів, які навчаються на комерційній основі. Очевидно, що сім’ї з високим доходом із вищого і середнього класів мають більше можливостей дати своїм дітям престижну і якісну освіту. Непропорційно велике представництво у вищій школі груп населення з середній і високим рівнем доходів сприяє посиленню майнової нерівності в країні. Між тим, впровадження заходів з вирівнювання правил гри, коли всі члени суспільства мають майже однакові шанси стати соціально активними, політично впливовими і економічно продуктивними, роблять вагомий внесок у розвиток. Завдання щодо обмеження розповсюдження бідності і зменшення ступеня нерівності, важливі не тільки з гуманітарних мотивів, але також з точки зору збереження і покращення фізичного, трудового і інтелектуального потенціалу майбутніх поколінь.

Джерела та література

1. Тодаро М.П. Экономическое развитие. – М., 1997.
2. Білорус О.Г., Гончаренко М.О., Зленко В.А. та ін. Глобалізація і безпека розвитку. – К., 2002.

3. Лук'яненко Д.Г., Білорус О.Г., Губський Б.В. Стратегії економічного розвитку в умовах глобалізації. – К., 2001.
4. Майер Д., Паух, Е., Філіпенко А. Основні проблеми економіки розвитку. – К., 2003.
5. Report on the World Social Situation, 2005. – URL: <http://www.un.org/esa/socdev/rwss/rwss.htm>
6. Семенкова М.А. Вимірювання нерівномірності людського розвитку // Історичні і політологічні дослідження. – Донецьк, 2004. – № 3 (21).
7. Human Development Report – 2005. – New York, 2005.
8. Отчет о мировом развитии. – 2006. – New York, 2006.

Summary

The negative influence of poverty and inequality on the human opportunities development and on the development of the country is examined in the article. The existence of the so-called “vicious circles” that connect non-realized human opportunities with poverty and inequality is being especially noted by the author.